

İBRAHİM MÜTEFERRİKA MATBAASI'NDA BASILAN ESERLERİN KİTAP SANATLARI AÇISINDAN İNCELENMESİ*

*Bahattin YAMAN***

*Keziban GÜNDÜZ****

ÖZET

Türk Medeniyetinin yüzlerce yıllık bir geçmişinin olması ve geniş bir coğrafyaya yayılmasının da etkisiyle süsleme ve süsleme malzemeleri çok çeşitlilik göstermiştir. Yazının bulunmasıyla ortaya çıkan kitap sanatı, yıllar geçtikçe büyük bir gelişme göstermiş, yazma eserler, yazan kişinin sanat eseri olarak görülmüş, insanda hayranlık uyandıran çok fazla süslemelere yer verilmiştir. Osmanlı kültüründe, estetik ve sanat değeri olan yazma eserin hazırlanmasında, cilt, ebru, tezhib, hat, minyatür gibi sanatların uygulandığını görmekteyiz. Yazma eserlerde süslemelerin ciltlerde ve ilk sayfalarda yoğunlaştığı görülmektedir. Matbaanın girişiyle bu uygulamaların nasıl bir tarza dönüştüğü merak konusudur. Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk matbaa olan İbrahim Müteferrika Matbaası'nda basılan eserler incelendiğinde, eserlerde klasik kitap sanatlarının baskı şeklinde de olsa devam ettiği görülmektedir. Buna karşılık basılan eserlerde farklı uygulamalara rastlanmaktadır. Bazı eserlerin cildinde ve sayfalarında tezyinat bulunurken, bazıları ise oldukça sadedir. Basılan kitapların, nüshasının ciltli veya ciltsiz, tezyinli veya tezyinsiz olmasına göre fiyatları değişmektedir. Tezyinatın unvan sayfasında yoğunlaştığı ilk matbu kitaplardaki kompozisyonlarda bazen klasik Osmanlı tezyinatında görülen motifler, bazen de batı tarzı motifler kullanılmıştır. Ciltlerin iç kapağında ise zaman zaman ebrulu kâğıt kullanılmıştır. Süsleme bölümlerinde bazen aynı kalıpların kullanıldığı İbrahim Müteferrika Matbaası'nda basılan eserlerde dikkat çeken bir diğer husus da, bazı kitaplarda, kitapla ilgili bilgilerin verildiği unvan sayfası diğer ifadeyle unvan sayfası tezyinatının sonradan renklendirilmiş olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Kitap, süsleme, osmanlı, yazma, tezhib

* Makale, Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'nin desteği ile hazırlanan 3136-YL-12 no'lu projeden üretilmiştir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Süleyman Demirel Üniversitesi, El-mek: bahattinyaman@gmail.com

*** Süleyman Demirel Üniversitesi, El-mek: kezibanuygun@hotmail.com

AN EXAMINATION OF THE WORKS PRINTED IN THE İBRAHİM MÜTEFERRIKA PRINTING HOUSE ON THE PERSPECTIVE OF BOOKS ART

ABSTRACT

With the effect that Turks civilization has history of hundreds of years and spreads a wide geographic, the Turkish ornamentation and ornamentation materials are seen variety widely. Book arts emerged with the discovery of writing have showed a big improvement over the years and manuscripts have been seen as art works of the person who wrote, and are included too much decorations evoked admiration over people. We can see the implementation of artworks such as binding, marbling, ornamenting, calligraphy, miniatures in the preparation of manuscripts which had aesthetic and artistic value in Ottoman culture. With the introduction of the printing press into the Ottoman Empire, it is a matter of curiosity that how these applications transformed their style. When we examine the works which are published in İbrahim Müteferrika Printing House, the first printing press established in the Ottoman Empire, it is seen that the classic book arts have been surviving even in the print form. On the other hand, different applications have been found in the published works. While the bindings and the pages of some works have embellishments some others are quite plain. The prices of the printed book' copies vary according to whether they have hardcover, paperback and embellishment. Sometimes the motifs which are seen in the classical Ottoman embellishment are used in the compositions of the first printed books in which the embellishments are concentrated on zahriye and epigraph and sometimes the Western ones are used. Sometimes marbled papers are used inside of the cover.

Key Words: Book, art, ornament, Ottoman, manuscript, tezhib

A-Giriş

Matbaanın Avrupa'da ilk kuruluşu XV. yüzyılın ortalarına rastlamaktadır. Aynı yüzyılın sonlarında ise matbaa azınlıklar tarafından Osmanlı devletine getirilmiş,¹ fakat dönemin padişahı Fatih Sultan Mehmet tarafından Arapça ya da Osmanlıca kitapların basılması yasaklanmıştır. 1726 yılında ilk Türk matbaası Müteferrika İbrahim Efendi* tarafından kuruluncaya kadar Osmanlı

¹ Cihan, Ahmet *Modernleşme Döneminde Osmanlı Uleması: 1770-1876*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 1994, s. 126; Ersoy, Osman, *Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler*, Güven Basımevi, Ankara 1959, s. 17-18; Gerçek, Selim Nüzhet, *Türk Matbaacılığı I Müteferrika Matbaası*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939, s. 27; Işık Özkan, *Basım ve Basın İşletmeciliği*, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1989, s. 3; Kut, Turgut, "Matbaalar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1994, c. 5, s. 308.

* İbrahim Müteferrika'nın 1670-1674 yılları arasında bir tarihte Erdel'in Kolojvar şehrinde doğduğu tahmin edilmektedir. Müslüman olmadan önceki hayatı ile ilgili bilgi çok azdır. Çoğu kaynaklarda İbrahim Müteferrika, kendi isteğiyle değil esaret altındaki kötü hayat sebebiyle Müslümanlığı kurtuluş amaçlı seçtiğine değinilmektedir. Fakat son yıllardaki kaynaklarla bu fikir çürütülerek, Müteferrika'nın Kalvenist değil tek tanrı inancını benimseyen Unitarius mezhebine üye olduğunu ortaya koymaktadırlar. (Detaylı bilgi için bkz. Erhan Afyoncu, "İbrahim Müteferrika," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İsam, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2000, c. 21, s. 324; Şen, 1995, s. 27-33. Ayrıca matbaayı kurma fikrinin nasıl oluştuğu, Osmanlı'ya geç girme nedenleri ve matbaanın hangi zorluklarla kurulduğuyula ilgili geniş bilgi için bkz. Keziban Gündüz, *18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Basılan Eserlerin Kitap Sanatları Bakımından İncelenmesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Isparta, 2014, s. 8-26).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Devleti sınırları içinde Arapça ve Osmanlıca kitap basılmamıştır.² Müteferrika, basılan kitaplarda matbaanın ismini Dârü't-tibâ'ati'l-Ma'mure olarak kullanmasına rağmen, bu matbaa daha çok Müteferrika Matbaası diye anılmaktadır.³ Müteferrika İbrahim Efendi 31 Ocak 1729 yılında ilk eser olarak *Vankulu Lügati*'ni ve 01 Ekim 1742 yılında ise son eseri *Ferheng-i Şuûri*'yi yayımlamıştır. 1735-1741 yılları arasında matbaanın faaliyetini durdurmasına rağmen toplam 17 eser basmış ve 1745 yılında hayatını kaybetmiştir.⁴

Müteferrika İbrahim Efendi'nin bastığı eserlere baktığımız zaman eserlerin büyük bir itina ile seçildiğini görmekteyiz. Eserler, hacimleri itibariyle müstensihlerin elle yazarak çoğaltmaktan kaçındıkları kitaplar arasından seçilmiş, halk ile ilim adamlarınca aranan ve ilmi değeri yüksek eserlerden olmasına dikkat edilmiştir.⁵ Bu kitaplar genellikle dörder sayfalık formalar* halinde ve günümüzde yüksek baskı tekniği olarak adlandırılan baskı yöntemiyle basılmıştır.⁶

Müteferrika, matbaanın kuruluşundan ölümüne kadar geçen süre zarfında 17 eserin basımını yapmıştır. Eserlerden 10 tanesi tarih, 2 tanesi sözlük, diğerleri ise dil, siyaset, askerlik, fen ve coğrafya konusunda basılmıştır. Fiyat kısmına baktığımız zaman bazı kitapların ciltsiz ya da ciltli-tezhipli olarak iki farklı şekilde fiyatlandırıldığını görmekteyiz. Bunun nedeni ise sarayın çıkarmış olduğu bir fermanıdır. Medrese öğrencilerinin bu kitapları kolay satın alabilmesi için ciltsiz nüshalarının basılması sağlanmıştır. Ciltli ve tezhipli olanlar ise kişinin isteğine göre yapılmıştır. Örneğin *Vankulu Lügati*'nin ciltsiz hali 35 kuruşa / 120 frank'a satılırken, ciltli ve tezhipli olanı ise 40 kuruşa satılmıştır.⁷ Yine aynı eserin yazma nüshası da bulunmaktadır ki onun fiyatı ise 350 kuruştur.⁸ O dönemdeki paranın değerini gözümüzde canlandırabilme açısından şöyle diyebiliriz ki ciltsiz hali 35 kuruş olan eseri alabilmek için bir kişinin günlüğü 50 akçeden 70 gün çalışması gerekmektedir. Bu parayla o dönemde 7-8 koyun alınabilmektedir.⁹ Müteferrika İbrahim Efendi'nin matbaasında basılan eserler, konuları, baskı adedi, sayfa sayıları, tarihi ve fiyatları şu şekildedir:

² Kabacalı, Alpay, *Türk Kitap Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 11-12; Topdemir, Hüseyin Gazi, *İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 22; Ersoy, 1959, s. 21-22; Ahmed İhsan Şurikası, *Tarih-i Osmani Encümeni (Mecmuası)*, Cüz 1, Matbaacılık Osmaniyne Şirketi, İstanbul, 1328, s. 325.

³ Baysal, Jale, *Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1968, s. 10; Kut, Turgut, *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar*, Yapı ve Kredi Bankası, İstanbul, 1996, s. 6

⁴ Ersoy, 1959, s. 36

⁵ Ertuğ, Hasan Refik, "Türk Matbaacılığı 250 Yaşında," *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl 13, Sayı 6, İstanbul, 1977, s. 39

* Forma: Tek kâğıt tabaka üzerine basılan on altı sayfalık kırılmış kitap parçası.

⁶ Sarıcaoğlu, Fikret ve Yılmaz, Coşkun, *Müteferrika Basmacı İbrahim Efendi ve Müteferrika Matbaası*, Esen Ofset, İstanbul, 2008, s. 178-181

⁷ Topdemir, 2002, s. 40; Toderini, Gimabatista, *İbrahim Müteferrika Matbaası ve Türk Matbaacılığı*, (Çev.: Rikkat Kunt), Yayın Matbaacılık, İstanbul, 1990, s. 29; Sarıcaoğlu - Yılmaz, 2008, s. 191; Kabacalı, 1989, s. 47; Kut, 1996, s. 36; Ersoy, 1959, s. 39; Ersoy, Osman, "İlk Türk Basımevi'nde Basılan Kitapların Fiyatları", *Türk Kütüphaneciler Derneği Basım Ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı*, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1979, s. 70; Ergürbüz, Şefik, *Matbaacılık Tarihi*, İşıl Kitabevi, İzmit, 1947, s. 30; Gerçek, 1939, s. 62.

⁸ Öcal, Orhan, *Kitabın Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1971, s. 153; Topdemir, 2002, s. 40; Babinger, Franz, *Müteferrika ve Osmanlı Matbaası, 18. Yüzyılda İstanbul'da Kitabiyat*, (Çev. Nedret Kuran-Burçoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s. 18; Ergürbüz, 1947, s. 30; Simonffy, Aladar V., *İbrahim Müteferrika, Türkiye'de Matbaacılığın Banisi*, (Çev. Faruk Yener), Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü Yayınlarından, 1945, s. 7.

⁹ Öcal, 1971, s. 153

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

ESERİN ADI	KONU SU	BASKI ADEDİ	SAYFA SAYISI	BASKI TARİH İ	FİYATI
1-Vankulu Lügatı I-II	Dil	1000	666 + 756	1729	Ciltsiz 35 kuruş / 120 frank Ciltli ve tezhipli 40 kuruş
2-Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr	Askerlik	1000	75	1729	3 kuruş / 12 frank
3-Tarih-i Seyyah	Tarih	1200	97	1729	3 kuruş / 6 frank
4-Târihü'l-Hindi'l-Garbî	Tarih	500	91	1730	3 kuruş/ 6 frank
5-Tarih-i Timûr-i Gürkan	Tarih	500	129	1730	3 kuruş/ 6 frank
6-Tarih-i Mısri'l-Cedîd ve Tarih-i Mısri'l-Kadîm	Tarih	500	65 + 51	1730	3 kuruş / 9 frank
7-Gülşen-i Hulefa	Tarih	500	130	1730	5 kuruş / 15 frank
8-Grammaire Turque	Dil	1000	194	1730	3 kuruş / 40 frank
9-Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem	Siyaset	500	48	1732	1 kuruş / 30-100 frank
10-Füyûzât-ı Mıknâtısiyye	Fen	500	23	1732	1 kuruş / 30-100 frank
11-Cihannüma	Coğrafya	500	698 + 40	1732	30 kuruş / 90 frank Ciltli-tezhipli 44 kuruş / 150 frank
12-Takvîmü't-Tevârih	Siyaset	500	247	1733	3 kuruş / 15 frank
13-Tarih-i Nâima I – II Cilt	Tarih	500	701 + 711	1734	30-35 kuruş / 75 frank
14-Tarih-i Râşid I – II - III Cilt	Tarih	500	277 + 193 + 114	1741	30 kuruş / 90 frank Ciltli-tezhipli 40 kuruş / 120 frank
15-Tarih-i Çelebizâde Efendi	Tarih	500	158	1741	30 kuruş / 90 frank Ciltli-tezhipli 40 kuruş / 120 frank
16- Ahvâl-ı Gazavat-ı der Diyâr-ı Bosna	Tarih	500	62	1741	1-3 kuruş / 6 frank
17-Ferheng-i Şu'ûri I – II Cilt	Tarih	500	454 + 451	1742	40 kuruş / 120 frank Ciltli-tezhipli 44 kuruş / 150 frank

B-İlk Basılan Eserlerin Cilt Özellikleri Ve Tezyinati

Matbaanın ülkemizde kullanılmaya başlanması ve basılı eserlerin çoğaltılmasından önce meydana getirilmiş olan elyazması eserler sadece bir yazarın eseri olarak değil, aynı zamanda geleneksel sanat ustalarımızın sanat eseri olarak da değer taşımaktadır. Kâğıt, mürekkep, hat, tezhip, minyatür ve cilt sanatlarının ortak ürünü olan yazma eserlerde, bütün bu sanatlar birbirini tamamlamakta, cilt sanatı ise bu güzel kitabı hem korumakta, hem de açıp okuma isteği vermektedir.¹⁰ Tarih boyunca İslam devletlerinde gerek cildi, gerekse sayfaları bakımından Kur'an önemli bir yere sahiptir. Kur'an-ı Kerim'de yapılan görsel estetik dini kaynaklarda da geçerliliğini korumuş ve zamanla sosyal içerikli el yazmalarının ciltlenmesine de yansımıştır. Osmanlı dönemi el yazmalarına işlenen süsleme sanatları yüzyıllar içinde değişime uğrayarak Osmanlı'ya özgü motif ve süsleme yöntemleri ortaya çıkmıştır.¹¹ XVIII. yüzyıl Osmanlı döneminde, klasik Türk cilt sanatı özellikleri olan başta şemse formu, hatayi, rumi, bulut, penç, yaprak, gonca, geçme, gül, tepelik, tığ gibi motiflerin yapımına devam edilmiştir. Bunun yanında farklı tip ve tekniklerde de ciltler yapılmaya başlanmıştır.¹²

¹⁰ Özen, Mine Esiner, *Türk Cilt Sanatı*, Türkiye İş Bankası, Ankara, 1998, s. 9

¹¹ Odabaş, H., Odabaş, Z. Y., "Osmanlı Yazma Eser ve Belgelerinin Sanatsal Özellikleri ve Türkiye'de Geliştirilen Katalog Sistemlerinde Nadir Eserlerin Sanatsal Özelliklerine İlişkin Yaşanan Niteleme Sorunları", *Turkish Studies*, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/2, Spring, 2008, s. 3.

¹² Özkeçeci, İ., Özkeçeci, Ş., *Türk Sanatında Tezhip*, Seçil Ofset, İstanbul, 2007, s. 193

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Matbaada basılan kitapların bazılarının ciltsiz olarak satışının yapıldığı görülmektedir. İncelenen kitaplar arasında o dönemden kalma ciltlerin yanı sıra günümüzde yapılmış ciltlerde bulunmaktadır. Ulaşılabilen eserler gözönüne alındığında ilk basılan eserlerde deri ve çarkuşe tekniğinde cilt uygulamaları görülmüştür

Müteferrika İbrahim Efendi'nin ilk bastığı eser olan *Vankulu Lügati*'nin iki kopyasının ciltlerinin birbirlerinden farklı şekilde yapıldığı görülmüştür. Bir kopyasının cildi sonradan yapılmış olduğu diğeri ise o dönemden kaldığı anlaşılmaktadır. *Vankulu Lügati*'nin sonradan yapılmış olan cildi cilt bezi ile yapılmış, diğeri ise deriden yapılmıştır. Her ikisinin de mikleb ve Sertab bölümleri bulunmaktadır. *Vankulu Lügati*'nin birinci cildinin üzerinde soğuk şemseli* cilt tekniği ile yapılmış hatai grubu, bitkisel motif kompozisyonlu, dendanlı,** salbekli*** şemse görülmektedir. Salbekli şemsenin etrafında dört bordür bulunmakta ve mikleb**** kısmında da eserin salbek kısmındaki süslemenin aynısı görülmektedir. Kapak içine, mikleb ve sertabın***** iç kısmına ebrulu kâğıt sıvanmıştır. (Resim 1)

Resim 1: *Vankulu Lügati* I. Cilt

İkinci cildi ise üstten ayırmalı şemse***** cilt tekniği kullanılarak yapılan bitkisel motif kompozisyonlu şemse bulunmakta ve bu şemsenin etrafı bordürle çevrilmektedir. Klasik cilt sanatı üslubuna uygun olarak bordürle şemse arası boş bırakılmıştır. Ayrıca bu ciltte salbek ve dendan bulunmamakta ve mikleb kısmında ise geometrik bordürlerin arasında yüzyıl özelliklerini barındıran bitkisel kompozisyon görülmektedir. Deri cilt tekniği ile hazırlanan bir diğeri eser de

* Soğuk Şemseli: Kitap ciltleri üzerine yeri oyulmadan, kalıpla kabartma olarak basılan, renk ve yıldızla boyanmayan, sade bırakılan şemselere denir. (Özcan, Yılmaz, *Türk Kitap Sanatında Şemse Motifi*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990, s. 3).

** Dendan: Tezhip bezemelerinin kenarlarındaki dış dış çıkıntılar. (Arseven, Celal Esad, *Sanat Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, c. 1, s. 451).

*** Salbek: Şemselerin alt ve üst uçlarındaki küçük süslemeler. (Özcan, 1990, s. 2).

**** Mikleb: Kitâbın alt kapağının uzun kenarına eklenerek, kitâbın ağız kısmını örten ve üçgen biçimindeki kısım

***** Sertab: Miklebi alt kapağa bağlayarak onun kolaylıkla hareket etmesini sağlayan kısım

***** Üstten Ayırma Şemse: Zemin deri renginde bırakılır, motifler altınlanır. (Arıtan, Ahmet Saim, "Ciltçilik" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, c. 7, s. 552).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Tarih-i Mısri'l-Cedid ve *Tarih-i Mısri'l-Kadim*'dir. Eserin cilt tezyini mülemma şemse* tekniği ile yapılmış bitkisel kompozisyonlu, dendanlı, salbekli şemse bulunmaktadır. Aynı kompozisyon arka kapakta da görülmektedir. Salbekli şemsenin etrafında dört bordür bulunmakta ve mikleb kısmında ise madalyon tarzında bir kompozisyon görülmektedir. (Resim 2)

Resim 2: Tarih-i Mısri'l-Cedid ve Tarih-i Mısri'l-Kadim Adlı Eserin Cilt Kapakları

Ferheng-i Şu'ûri'nin cilt özelliği deri olarak hazırlanan kitaplardandır. Eserin birinci cildi mülemma şemse cilt tekniği ile yapılmış, üzerinde bitkisel kompozisyonlu, dendanlı, salbeksiz şemse bulunmaktadır. Aynı kompozisyon kitabın arka kapağında da görülür. (Resim 3) Mikleb ve sertab kısmında ise baklava dilimi şeklinde bitkisel bir kompozisyon bulunmakta ve mikleb kısmının kenarları ise geçme zencerek bordürlerle çevrilmektedir. İkinci cildi ise alttan ayırma şemse** cilt tekniği ile yapılmış, bitkisel kompozisyonlu, dendanlı, salbeksiz şemse bulunmaktadır.

Tarih-i Seyyah adlı eserin cildi, cilt kapağının kenarları veya köşeleri deri ile kaplanıp ortalarının kumaş, kadife veya ebrulu kâğıt ile kaplandığı cilt çeşidi olan çarkuşe cilt tekniği ile yapılmıştır. Eserin cildinin kenarları deri ile ortası ise ebrulu kâğıt ile kaplanmıştır. (Resim 4) Benzer şekilde *Cihannüma* adlı eserin cildi de çarkuşe tekniği ile yapılmıştır. Sırt kısmı ve kenarı deri cilt diğer tarafları ise ebrulu kâğıt sıvanmıştır. Kitabın sırt kısmında bitkisel süsleme ve kitabın adı bulunmaktadır. İki renkli deri ile ciltlenerek üzerine bitki motifli süslemenin işlendiği eserin isim kısmında ve kenar süslemesinde ise altın yıldız kullanılmıştır.

* Mülemma Şemse: Yalnız altın yıldızla basılan, her tarafı altınla sıvanmış olan şemselere denir. (Özcan, 1990, s. 3).

** Altan Ayırma Şemse: Ciltle, motiflerin zemini altınla bezenmiş olup, kabartma motifler deri renginde bırakılır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Resim 3: *Ferheng-i Şu'ûri* I. Cildine Ait Kapak TeziniatıResim 4: *Tarih-i Seyyah* Cildi

Ahvâl-ı Gazavât der Diyâr-ı Bosna adlı eserin iki kopyasına ulaşılmıştır. Bir tanesinin cildi son dönemlerde yapılmış diğeri ise XIX. yüzyılda yıldız sarayındaki mücellithanede yapılan yıldız cildi* diye adlandırılan kumaş cilt tekniği kullanılmıştır.

İlk basılan eserlerin cilt kapaklarının iç yüzeylerinde farklı uygulamalar görülmektedir. Bunlardan *Ferheng-i Şu'ûri*'nin ve *Vankulu Lügati*'nin II. cilt örneklerinde olduğu gibi önemli bir kısmında, üzerinde herhangi bir bezemenin olmadığı kâğıtlar kullanılırken *Vankulu Lügati*'nin I. cildinde battal ebrulu kâğıt kullanılmıştır. *Ferheng-i Şu'ûri*'nin I. cildinde bitkisel bezemenin kalıpla basıldığı kâğıt kullanılırken *Cihannüma*'da daha basit baskı tekniğinin uygulandığı kâğıt kullanılmıştır. (Resim 5)

Resim 5: *Vankulu Lügati* I. Cilt, *Ferheng-i Şu'ûri* I. Cilt Ve *Cihannüma* Cilt Kapaklarının İç Yüzey Düzenlemeleri.

Ulaşılabilen eserlerden *Gülşen-i Hulefa*, *Usulü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem*, *Tarih-i Râşid* ve *Tarih-i Çelebizâde* gibi bazı eserlerin ciltleri daha sonraki dönemlerde yenilediği için bu kitapların ciltleri hakkında değerlendirme yapma imkânı olmamıştır.

* Yıldız cildi: Hemen her devirde sıkça yapılmış olan kumaş ciltler, XIX. yüzyılda, Yıldız Sarayı'ndaki mücellithanede yapıldığından yıldız cildi diye adlandırılan, bir yüzüne altın yıldızla Osmanlı saltanat arması, diğeri ay yıldız veya tek ay basılı, mor, kırmızı, bordo veya yeşil kadife ciltlerle devam etmiştir. Bu cilt tekniği matbu eserlerde kullanılmıştır (Özen, 1998, s. 29).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

C- İlk Basılan Eserlerin Sayfa Düzenlemeleri

Zahriye sayfası, yazma eserlerin başlıktan önceki sayfaları olup, genellikle tezhiplidir fakat bazen de tamamen boş bırakılmaktadır.¹³ Genel olarak, zahriye sayfaları her eserde bulunmayabilir. Az da olsa bazı eserlerde zahriye sayfalarından hemen sonra fihrist bölümünün eklendiği görülmekte ve bu bölüm birkaç sayfa olabilmektedir.¹⁴ Bu özelliklerin basma eserlerde de uygulandığını görmekteyiz. *Tarih-i Râşid*'in zahriye sayfasında serbest formda ve üstte bir, alt tarafta iki tane olmak üzere üç tane dairesel formda düzenlenmiş bölümler bulunmaktadır. Ayrıca en üstte bir uzun, ortada iki tane kısa ve en altta ortada yine kısa olmak üzere altıgen diyebileceğimiz bölümler yer almaktadır. Bunların etrafı çift katmanlı siyah cetvellerle çerçeveselmiştir. Çerçevelerin her iki ucunda yüzyıl özelliklerini taşıyan palmet motifleri yer almaktadır. Bütün bu kompozisyonun etrafı yine cetvel ile sınırlandırılmıştır. Sayfadaki yazılar hareketli harflerden oluşturulmamış, sayfa iki parça halinde kalıp oluşturularak basılmıştır. Cetvellerin ortasındaki kırıklardan iki parça halinde basıldığı anlaşılmaktadır. (Resim 6) *Ferheng-i Şu'ûri*'nin birinci cildinin zahriye sayfası kompozisyonu *Tarih-i Râşid* adlı eserin zahriye sayfasındaki kompozisyonla aynıdır. Fakat tek farkı sayfadaki cetvellerin tamamında sonradan renklendirme amaçlı altın kullanılmış olmasıdır. (Resim 7) *Ferheng-i Şu'ûri*'nin ikinci cildinin zahriye kompozisyonu ise *Tarih-i Râşid*'in zahriye sayfasının kompozisyonuyla aynı olduğu görülmektedir.

Resim 6: *Tarih-i Râşid* Adlı Eserin Zahriye Sayfası

Resim 7: *Ferheng-i Şu'ûri* I. Cilde Ait Zahriye Sayfası

Klasik yazma eserlerde zahriye sayfasını, metnin başladığı ilk sayfa olan serlevha/ unvan sayfası takip etmektedir.¹⁵ Bu sayfada genellikle metni süsleyen tezhipli başlık bölümü

¹³ Özen, Mine Esiner, *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*, İ. Ü. Fen Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Prof. Dr. Nazım Terzioğlu Basım Atölyesi, İstanbul, 1985, s. 78; Özen, Mine Esiner, *Tezhip Sanatından Örnekler*, Özen Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 15; Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 154; Özen, Mine Esiner, *Türk Tezhip Sanatı*, Gözen Kitap ve Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 15; Nilüfer Kurfeyz, *Emek, Sabır ve Sevgi Tezhib*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 6.

¹⁴ Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 155; Kurfeyz, 2003, s. 6.

¹⁵ Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 155; Kaya Üçer - Münevver Üçer, *Lale-i Münevverân*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 2006, s. 154; Metin Sözen, *Geleneksel Türk El Sanatları*, Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş., İstanbul, 1998, s. 114; Habibe Şimşek, *Yalvaç Müzesinde Bulunan Tezhipli Yazma Eserlerin Tezyini Açısından İncelenmesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı, Isparta, 2000, s. 10.

bulunmaktadır.¹⁶ Başlık tezhibi, besmeleyi veya kitabın adını ortasına alacak şekilde ya da hemen üzerinde olacak biçimde yapılabilmektedir.¹⁷ Yazma eserlerin serlevha/unvan sayfaları ile zahriye sayfasının tezhib bütünlüklerini korumak amacıyla sayfaların renk, desen ve motif bakımından birbirlerini tamamlaması gerekmektedir. Geleneksel tezyinatta serlevha başlıkları ikilil (taç), düz, kubbeli, mürekkep gibi çeşitli biçimlerde karşılıklı ve çift olarak düzenlenmektedir.¹⁸

Serlevha/unvan sayfalarının tezhipli tek sayfa ya da karşılıklı iki sayfadan oluşmasıyla ilgili farklı görüşler yer almaktadır. Tezhibli bir eserde en azından bir serlevha tezhibinin mutlaka bulunması ve bu sayfanın bir tam sayfası ya da karşılıklı iki tam sayfasının tezhibli olması gerekliliği vurgulanmaktadır.¹⁹ Bazı araştırmacılar ise eğer kitabın metin başlangıcı zahriyenin arka yüzündeki ilk sağ sayfa ile başlamaktaysa ve sadece bu sayfa tezhiplenmişse bunun “unvan sayfası” olduğunu, karşılıklı iki sayfa tezhiplenmişse bunun da “serlevha” olduğunu söylemektedir.²⁰

Tuhfetü'l-Kibâr Fi Esfâri'l-Bihâr, Tarih-i Seyyah, Tarih-i Mısri'l-Cedîd ve Tarih-i Mısri'l-Kadîm, Târihü'l-Hindi-Garbi, Tarih-i Timur Gürkan ve Gülşen-i Hulefâ kitaplarının ilk sayfalarında tezyinat bulunmamaktadır. Kitapların hepsi besmele ile başlamakta, *Tarih-i Seyyah* hariç diğer kitaplarda kitabın adının da bulunduğu görülmektedir. Besmele ve kitap isimlerinde hareketli harfler kullanılmamış, kalıp oluşturulmuştur. Yazıların etrafı cetvelle sınırlandırılmamış ve yine sol alt köşeye reddade konulmuştur.

Vankulu Lügatı'nın birinci cildinin ilk sayfasında hiçbir tezyin görülmemektedir. İkinci cildinde taç tezhibi bulunmakta, bu taç tezhipte ise yüzyılın etkisinde kalınarak, barok ve rokoko etkisiyle bitkisel ve palmet motiflerin hakim olduğu bir kompozisyon düzenlemesi oluşturulduğu görülmektedir. Bu süslemenin her iki tarafında vazo görevi oluşturulmuş palmet motiflerin içerisinde şukufe tarzı buketler bulunmaktadır. Etrafındaki bordürde sarmal yapraklar görülmekte, besmele kısmının bulunduğu başlık kısmının her iki tarafında geometrik tarzda oluşturulmuş geçmeler bulunmaktadır. Bütün bu kompozisyon ve 22 satırlık yazının üç tarafı cetvel ile çerçevelenmiştir. Çerçevenin sol alt köşesinde de reddade bulunmaktadır. (Resim 8)

Resim 8: *Vankulu Lügatı* II. Cilt Unvan Sayfası Tezyinatı

¹⁶ Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 155; Özen, 2007, s. 35; Özen, 2003, s. 18; Azade Akar - Cahide Keskiner, *Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif*, Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları, İstanbul, 1978, s. 29; Özen, 1985, s. 62.

¹⁷ Özen, 2007, s. 35; Özen, 2003, s. 18; Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 155.

¹⁸ Derman, F. Çiçek, “Tarihimizde Mushafın Bezenmesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 4, Ankara, 2010, c. 46, s. 139.; Özen, 2007, s. 35; Şimşek, a.g.t., s. 10; Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 156.

¹⁹ Üçer-Üçer, 2006, s. 154; Özen, 2007, s. 67; Özen, 2003, s. 18.

²⁰ Derman, 2010, s. 139; Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 155.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Müteferrika matbaasında basılan kitapların unvan sayfası düzenlemelerinde genellikle yazma eserlerdeki klasik taç tezhibi formu kullanılmıştır. Kompozisyonun baskısında siyah rengin dışında herhangi bir renk kullanılmamış sadece motiflerin tahrirleri basılmıştır. Ancak Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma* adlı eserinin baskısında olduğu gibi bazı baskıların daha sonra renklendirildiği görülmektedir. *Cihannüma* kitabının ilk sayfasının mihrabiye şeklinde taç tezhibi bulunmaktadır. Taç kısmında palmet, rumi, yaprak, sap ve penç motiflerinin kullanıldığı bitkisel bir kompozisyon görülmekte ve etrafında dendan üzerinde yer yer bitkisel motiflerin kullanıldığı tığlar bulunmaktadır. Bu motifler sonradan farklı renklerle renklendirilmiştir. Besmele ve kitabın adı tek bir kalıp halinde basılmış, birbirlerinden cetvel ile ayrılmıştır. Yazının her iki tarafında penç motifleri kullanılarak yapılmış bir bezeme bulunmaktadır. Sayfada çerçeve ve sayfanın sol alt kısmında sayfa sırası yöntemi için reddade kullanılmıştır. Kompozisyonda, zemin yaldızla, tahrir içleri ise farklı renkteki boyalarda doldurulmuştur. (Resim 9) Benzer renklendirmeyi *Ferheng-i Şu'ûri*'nin baskısında da görmekteyiz. *Ferheng-i Şu'ûri*'nin birinci cildinin ilk sayfasının tezyin kompozisyonunda zemini yine altın renginde boyanmasına karşılık, tahrir içlerinin dolgusunda pembe lacivert beyaz turuncu gibi renkler kullanılmıştır. Besmele ve kitabın isminin bulunduğu alanlarda yazıların her iki tarafında eşit ölçülerde oluşturulmuş zer mürekkep kullanılarak yapılmış özensiz bitkisel bezeme grupları bulunmaktadır. Cetvel yazıların etrafında da kullanılmıştır. (Resim 10)

Resim 9: *Cihannüma* Unvan Sayfası Tezyinatı

Resim 10: *Ferheng-i Şu'ûri* I. Cilt Unvan Sayfası Tezyinatı

Unvan sayfası tezyin edilen diğer eserlerde de benzer kalıplar kullanılmıştır. *Usulü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem* kitabının ilk sayfasının mihrabiye şeklinde taç tezhibi bulunmaktadır. Taç kısmında palmet, rumi motiflerinin aralarında özellikle penç motiflerinin kullanıldığı bitkisel bir kompozisyon görülmekte ve etrafında dendan üzerinde ince işlemeli yer yer bitkisel motiflerin kullanıldığı tığlar yükselmektedir. Kitabın isminin etrafında eşit ölçülerle oluşturulmuş geometrik geçme motifli cetvel bulunmakta, penç motifleri kullanılarak yapılmış sade bir bezeme grubu görülmektedir. Çerçevesiz olan sayfa kompozisyonu besmele ile birlikte 12 satırdan oluşmuş, sayfanın sol alt kısmında reddade kullanılmıştır. (Resim 11) *Tarih-i Nâima* kitabının iki cildinin de ilk sayfasının taç tezhibi mihrabiye tarzında oluşturulmuştur. Taç kısmı rumi, penç, sap, yaprak motiflerinin kullanıldığı kompozisyondan oluşmakta ve etrafında dendan üzerinde yer yer bitkisel motiflerin kullanıldığı tığlar bulunmaktadır. Süslemeyi metinden ayıran cetvel kısmında her hangi bir tezyin bulunmamaktadır. (Resim 12)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Resim 11: *Usulü'l-Hikem Fi Nizâmi'l-Ümem* Unvan Sayfası Tezvinatı

Resim 12: *Tarih-i Nâima* Unvan Sayfası Tezvinatı (Türk Kitap Medeniyeti, 2008, S. 110)

Tarih-i Raşid kitabının üç cildi ve de *Tarih-i Çelebizâde* kitabının ilk sayfalarının kompozisyonları, *Tarih-i Naima* kitabının ilk sayfasının kompozisyonuyla aynıdır. Taç tezvinlerinde aynı kalıbın kullanıldığı görülmektedir. (Resim 13-14)

Resim 13: *Tarih-i Raşid II. Cildin* Unvan Sayfası Tezvinatı

Resim 14: *Tarih-i Çelebizade Efendi* Unvan Sayfası Tezvinatı

Ahvâl-ı Gazavât der Diyâr-ı Bosna kitabının ilk sayfası ve *Usulü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem* kitabının ilk sayfasının tezvin kompozisyonu da aynıdır. Aynı kalıpla basılmış olabilir. (Resim 15) İkinci cildinin ilk sayfasının tezvin kompozisyonu ise *Tarih-i Nâima*, *Tarih-i Raşid* ve *Tarih-i Çelebizâde* kitaplarının ilk sayfasının tezvin kompozisyonuyla aynıdır. Aynı kalıp kullanılmış olabilir. (Resim 16)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

Resim 15: *Ahvâl-i Gazavât Der Diyar-ı Bosna*, Unvan Sayfası Tezminatı

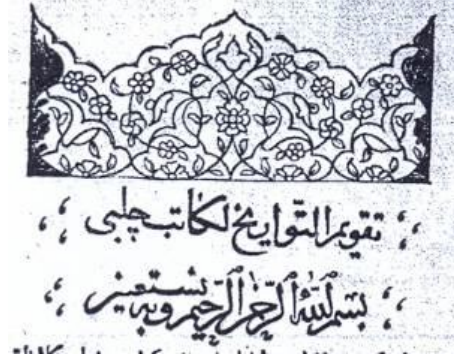

Resim 16: *Ferheng-i Şu'ûri II. Cildinin Unvan Sayfası Tezminatı*

Füyûzât-ı Mıknâtsiyye ve *Takvîmü't Tevârih* kitaplarının unvan sayfalarının taç tezhibleri klasik tarzda yapılmış olsa da diğerlerinden biraz farklıdır. *Füyûzât-ı Mıknâtsiyye*'de sayfanın taç kısmında palmet, rumi motiflerinin aralarında yaprak, sap ve penç motiflerinin kullanıldığı bitkisel bir kompozisyon görülmekte ve etrafında dendan üzerinde ince işlemeli yer yer bitkisel motiflerin kullanıldığı tığlar bulunmaktadır. Kitap ismi geometrik geçme motifli cetvel ile çerçevellenmiş ve yazının her iki tarafında tezhip sanatında köşebent olarak adlandırılan alan bölümleri bulunmaktadır. Çerçevesiz olan sayfa kompozisyonunun sol alt kısmında reddade kullanılmıştır. (Resim 19) Benzer bir düzenleme *Takvîmü't Tevârih* kitabının unvan sayfası taç tezhibinde daha basit yapılmıştır. Bezemesinde palmet, rumi, penç, sap ve yaprak motiflerinin kullanıldığı bitkisel kompozisyonun etrafında dendan kullanılmıştır. Besmele ve kitabın ismi kalıp olarak basılmıştır. (Resim 21)

Resim 15: *Füyuzât-ı Mıknâtsiyye* Unvan Sayfası Tezminatı (Kut, 1996, S. 52)

Resim 16: *Takvîmü't Tevârih* Unvan Sayfası Tezminatı (Kut, 1996, S. 57)

İlk basılan eserlerde normal metin sayfalarında gerek yazı karakter ve puntolarında gerekse sayfa düzenlemelerinde benzer uygulamalar görülmektedir. *Vankulu Lügati*'nin birinci cildinin sayfaları cetvel ile sınırlandırılmış, her sayfa 33 satırdan oluşturulmuş ve satırlar iki kenara bloklanmıştır. Harfler 16 puntodan biraz daha kalın 18 punto derecesinde görülmekte²¹ ve sayfaların sol alt kısmında reddade bulunmaktadır. İkinci cildinin birinci cildinden farkı çift cetvel ile sınırlandırılmış olmasıdır. *Tuhfetü'l-Kibâr*, *Cihannüma* ve *Ferheng-i Şu'ûri*'nin birinci cildinin

²¹ Gerçek, 1939, s. 60

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

sayfaları cetvel ile sınırlandırılmış, diğerlerinde ise cetvel kullanılmamıştır. Eserlerin tamamında ise sol alt köşesine reddade konulmuş ve satırlar iki kenara bloklanmıştır.

Eserlerin son sayfalarındaki yazılar ortaya hizalanarak sonlandırılmıştır. Bazı eserlerde bu tarz sonlandırmalar aynı sayfada iki defa yapılmıştır. İlk sonlandırma bölümün sonu için, ikincisi ise eser hakkında bilgi vermek için yapıldığı görülmektedir. İkinci kısımdaki sonlandırmada eserin yazarını, tercümanını, kimin tarafından basıldığını ve hangi matbaada kaç yılında basıldığı gibi bilgilerini bu bölümünden öğrenebilmekteyiz. (Resim 19-20) Bazı eserlerde ise bu sayfalarda tek sonlandırma bulunmaktadır. Konunun sonu ile kitap hakkındaki bilgi bu sonlandırmada birleştirilmektedir. (Resim 21)

Resim 19: *Vankulu Lügatı* I. Cilt Hatime Sayfası

Resim 20: *Tarih-i Çelebizâde* Efendi Hatime Sayfası

Resim 21: *Tarih-i Seyyah* Hatime Sayfası

Sonuç

Matbaanın Avrupa'da ilk olarak XV. yüzyılın ortalarında kurulduğu ve Osmanlı'ya ise yaklaşık 300 yıl sonra girdiği bir gerçektir. Başlangıçta din kitaplarının basılmasının yasak olması ve yazma eserlerin bir sanat eseri olarak görülmesi nedeniyle bu eserlerden kolay vazgeçilememesi matbaaya karşı ilgisizliğin başlıca sebepleri arasında yer aldığı ve bunun sonucunda matbaanın gelişme hızının ilk zamanlar çok yavaş olduğu görülmektedir.

Türk Medeniyetinin binlerce yıllık bir geçmişinin olması ve geniş bir coğrafyaya yayılmasının da etkisiyle süsleme ve süsleme malzemeleri çok çeşitlilik göstermiştir. Yazının bulunmasıyla ortaya çıkan kitap sanatı, yıllar geçtikçe büyük bir gelişme göstermiş, yazısını, süslemesini, cildini ayrı ayrı usta sanatçıların yaptığı yazma eserler kolektif bir çalışmaların ürünü olarak ortaya çıkmış ve bu eserlerde insanda hayranlık uyandıran çok fazla süslemelere yer verilmiştir.

İbrahim Müteferrika hayatta olduğu süre içerisinde toplam 12500 adet olmak üzere 23 cilt halinde 17 eser bastığı bilinmektedir. Bu eserlerin 2'si sözlük, 10'u tarih, 1'er de askerlik, coğrafya, fen, dil, politika alanlarındadır. Dönemin talebeleri eserleri daha uygun fiyata satın alabilmeleri için bazı eserler ciltsiz ve tezyinsiz olarak yapılmıştır. Bu yüzden kitapların baskılarının ciltli veya ciltsiz, tezyinli veya tezyinsiz olarak fiyatları değişmektedir. Bundan hareketle eserlerin kişiye göre yapıldığı düşünülebilir. Ayrıca ciltsiz yapılan eserlerin ciltlerinin günümüzde yapılmış olması ihtimali yüksek olup bu yüzden ciltleri günümüzde yapılan eserler ya ciltsiz eserler ya da restorasyon amaçlı yapılan eserlerdir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

Ulaşılabilen eserlerin deri ciltlerinde görülen süslemeler daha çok alt ve üst kapak, sertab, mikleb ve iç kapaklarda yer almaktadır. Osmanlı Devletine matbaa girmeden önce yazma eserlerde en güzel süslemelerin yapıldığı yerler cildi, zahriye ve unvan sayfaları olmuştur. Bu gelenek basma eserlerin bazılarında da sürdürülmek istenmiş. Hatta birkaç eserde süslemeler sonradan renklendirilmeye çalışılmış fakat yazma eserlerin yerini tutmamıştır. Tabii şu gerçeği de unutmamak gerekir ki, matbaa aynı eserin binlerce nüshasını az yanılışla daha ucuza ve daha hızlı çoğaltıp, kitapların geniş kitlelere yayılmasını sağlamakta ve bunun sonucunda da kültürler arası diyalogu gerçekleştirmektedir. Bu nedenle basılan eserlerde, yazma eserlerdeki gibi inceliği, itinayı beklemek yanlış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed İhsan Şurikası, *Tarih-i Osmani Encümeni (Mecmuası)*, Cüz 1, Matbaacılık Osmaniyye Şirketi, İstanbul, 1328.
- AKAR A. - KESKİNER, C., *Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif*, Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları, İstanbul, 1978.
- ARITAN, Ahmet Saim, “Ciltçilik” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İşletmesi, İstanbul, 1993, c. 7.
- ARSEVEN, Celal Esad, *Sanat Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, c. 1.
- BABİNGER, Franz, *Müteferrika ve Osmanlı Matbaası, 18. Yüzyılda İstanbul’da Kitabiyat*, çev. Nedret Kuran-Burçoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.
- BAYSAL, Jale, *Müteferrika’dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1968.
- CİHAN, Ahmet, *Modernleşme Döneminde Osmanlı Uleması: 1770-1876*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 1994.
- DERMAN, F. Çiçek, “Tarihimizde Mushafların Bezenmesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 4, Ankara, 2010, c. 46.
- ERGÜRBÜZ, Şefik, *Matbaacılık Tarihi*, Işıl Kitabevi, İzmit, 1947.
- ERSOY, Osman, “İlk Türk Basımevi’nde Basılan Kitapların Fiyatları”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Basım Ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı*, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1979.
- ERSOY, Osman, *Türkiye’ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler*, Güven Basımevi, Ankara, 1959.
- ERTUĞ, Hasan Refik, “Türk Matbaacılığı 250 Yaşında,” *Hayat Tarih Mecmuası*, (Yıl 13, Sayı 6), İstanbul, 1977.
- ESİNER, Mine *Türk Cilt Sanatı*, Türkiye İş Bankası, Ankara, 1998.
- ESİNER, Mine, *Türk Tezhip Sanatı*, Gözen Kitap ve Yayınevi, İstanbul, 2003.
- ESİNER, Mine, *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*, İ. Ü. Fen Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Prof. Dr. Nazım Terzioğlu Basım Atölyesi, İstanbul, 1985.
- EVLİYAGİL, Şevket, *Basım Sanayiinin Temel Kavramları*, Ajans-Türk Matbaacılık, 2005.
- GERÇEK, Selim Nüzhet, *Türk Matbaacılığı I Müteferrika Matbaası*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

- GÜNDÜZ, Keziban, *18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Basılan Eserlerin Kitap Sanatları Bakımından İncelenmesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Isparta, 2014.
- KABACALI, Alpay, *Türk Kitap Tarihi, Cilt I, Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989.
- KURFEYZ, Nilüfer *Emek, Sabır ve Sevgi Tezhib*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.
- KUT, Turgut, "Matbaalar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1994, c. 5.
- KUT, Turgut, *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar*, Yapı ve Kredi Bankası, İstanbul, 1996.
- ÖCAL, Orhan, *Kitabın Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1971.
- ODABAŞ, H.- ODABAŞ, Z. Y., "Osmanlı Yazma Eser ve Belgelerinin Sanatsal Özellikleri ve Türkiye'de Geliştirilen Katalog Sistemlerinde Nadir Eserlerin Sanatsal Özelliklerine İlişkin Yaşanan Niteleme Sorunları", *Turkish Studies - International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/2, Spring, 2008, <http://www.turkishstudies.net/>, DOI Number: http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1498512037_odaba.pdf, s. 545-573
- ÖZCAN, Yılmaz, *Türk Kitap Sanatında Şemse Motifi*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990.
- ÖZEN, Mine Esiner, *Tezhip Sanatından Örnekler*, Özen Kitabevi, İstanbul, 2007.
- ÖZKAN, Işık, *Basım ve Basın İşletmeciliği*, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1989.
- ÖZKEÇECİ, İlhan - Özkeçeci, Şule Bilge, *Türk Sanatında Tezhip*, Seçil Ofset, İstanbul, 2007.
- SARICAOĞLU, Fikret - Yılmaz, Coşkun, *Müteferrika Basmacı İbrahim Efendi ve Müteferrika Matbaası*, Esen Ofset, İstanbul, 2008.
- SİMONFFY, Aladar V., *İbrahim Müteferrika, Türkiye'de Matbaacılığın Banisi*, çev. Faruk Yener, Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü Yayınlarından, 1945.
- ŞİMŞEK, Habibe, *Yalvaç Müzesinde Bulunan Tezhipli Yazma Eserlerin Tezyini Açısından İncelenmesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı, Isparta, 2000.
- SÖZEN, Metin, *Geleneksel Türk El Sanatları*, Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş., İstanbul, 1998.
- TODERİNİ, Gimabatista, *İbrahim Müteferrika Matbaası ve Türk Matbaacılığı*, çev. Rikkat Kunt, Yayın Matbaacılık, İstanbul, 1990.
- TOPDEMİR, Hüseyin Gazi, *İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- ÜÇER, Kaya - ÜÇER, Münevver, *Lale-i Münevverân*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 2006.